

DOKUMENTACJA KONSERWATORSKA

*badan konserwatorskich wnętrza kościoła p.w. Przemienienia Pańskiego
w Rybnie*

Zleceniodawca: Parafia Rzymskokatolicka Świętego Bonifacego Biskupa i Męczennika
w Rybnie

Autor badań i dokumentacji: Anna Szymańska

Olsztyn, 2022 rok

I. SPIS TREŚCI

II. WSTĘP

A. KARTA TYTUŁOWA

A.1 IDENTYFIKACJA OBIEKTU

A.2 DANE DOTYCZĄCE PRAC

A.3 CEL OPRACOWANIA

A.4 CZAS TRWANIA PRAC

A.5 PODSTAWA OPRACOWANIA

III. RYS HISTORYCZNY I OPIS OBIEKTU

IV. WYNIKI BADAŃ KONSERWATORSKICH ELEWACJI

V. CHEMICZNA ANALIZA SKŁADU WYPRAWY

VI. WNIOSKI KOŃCOWE

VII. STAN ZACHOWANIA

VIII. WNIOSKI I ZAŁOŻENIA KONSERWATORSKIE

IX. PROGRAMY PRAC KONSERWATORSKICH

II. WSTĘP

A. Karta tytułowa

A.1. Identyfikacja obiektu

- *Rodzaj obiektu:* dawny kościół ewangelicki, obecnie kościół rzymskokatolicki p.w. Przemienienia Pańskiego
- *Miejsce:* Rybno, ul. Długa 18
- *Czas powstania:* poł. XIX w, konsekracja w 1855 r.

A.2 Dane dotyczące prac

- *Zleceniodawca:* Rzymskokatolicka Parafia Świętego Bonifacego Biskupa i Męczennika w Rybnie
- *Wykonawca prac:* Anna Szymańska
- *Fotografie:* Anna Szymańska
- *Fotografie makroskopowe:* Grzegorz Kumorowicz

A.3 Cel opracowania

Dawny kościół ewangelicki usytuowany w Rybnie przy ul. Długiej 18 objęty jest ochroną przez wpis do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego pod numerem A-4089 decyzją nr psoz-izn-5340/600/98 z dnia 01-12-1998 roku.

Celem niniejszej pracy jest:

- określenie pierwotnego opracowania wnętrza
- opracowanie programów prac konserwatorskich

A.4 Czas trwania prac

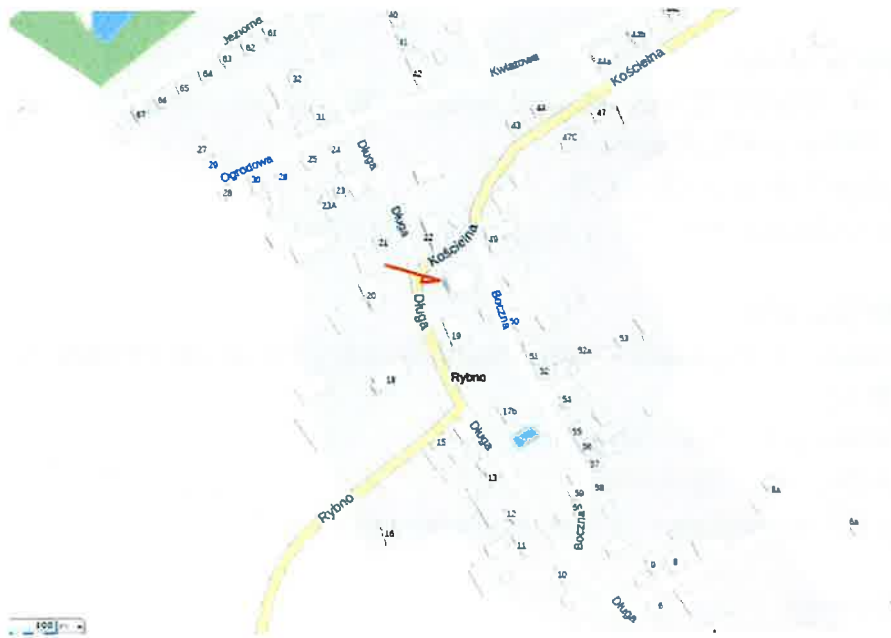
maj – sierpień 2018, sierpień – wrzesień 2022 roku

A.5 Podstawa opracowania

- oględziny obiektu
- prace badawczo-sondazowe

III. RYS HISTORYCZNY I OPIS OBIEKTU

Dawny kościół ewangelicki, obecnie rzymskokatolicki pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego usytuowany jest w centrum Rybna przy skrzyżowaniu ulic Długiej i Kościelnej.

Mapa sytuacyjna (na podstawie www.targeo.pl)

Pocztówka z lat 30 XX w., na dole po lewej stronie kościół oraz pomnik upamiętniający mieszkańców poległych w trakcie I wojny światowej

<https://bildarchiv-ostpreussen.de/suche/index.html?ids=66030> (dostęp 17-08-2022)

Według informacji zawartych na tablicy informacyjnej znajdującej się przy kościele w miejscu, gdzie kiedyś upamiętniono poległych mieszkańców, pierwsza wzmianka o Rybnie pochodzi z 1391 roku. W XV w. wieś miała już być parafią. Istniała tu strażnica krzyżacka oraz kaplica, z której pozostała kamienna chrzcielnica zachowana ze starego, zniszczonego kościoła (informacje nie wskazują na powód zburzenia, najprawdopodobniej rozebrano go z powodu złego stanu technicznego). Nowy kościół ewangelicki wzniesiono w połowie XIX w., poświęcono w 1855 roku. Mury zbudowano z cegły oraz taniego i łatwo dostępnego kamienia polnego. Kościół zgodnie z tradycją zorientowano. Drewnianą wieżę wybudowano w 1819 roku.

Główne drzwi wejściowe mają formę prostokąta zamkniętego łukiem. Dwuskrzydłowe, ramowo-płycinowe, od zewnątrz opierzone ułożonymi ukośnie deskami z ramą. Półkoliste nadświetle z promienistym rysunkiem szprosów obecnie jest zabite deskami. Po obu stronach wejścia okrągłe okienka, jedno większe powyżej drzwi u podstawy trójkątnego szczytu. Od wschodu drzwi wejściowe do zakrystii. Otwór prostokątny od góry zamknięty łukiem odcinkowym, jednak wtórna stolarka ma formę prostokąta. Podobnie jak w ścianie zachodniej dwa okrągłe okienka umieszczono po obu stronach drzwi, większe powyżej. Elewacje boczne symetryczne, na osi przeprute trzema wysokimi otworami w formie wydłużonego prostokąta zamkniętego łukiem pełnym. Ościeża wymurowane z cegły, lekko zryzalitowane w stosunku do kamiennej ściany, zwieńczone małym gzymsem. Wszystkie okna krosnowe, stałe. W dolnej części otwierane mniejsze skrzydła.

Drzwi w kruchcie prostokątne, zamknięte od góry łukiem odcinkowym, czteroskrzydłowe. Skrzydła symetryczne o konstrukcji ramowo-płycinowej, dwupłycinowe. Boczne skrzydła stałe. W górnej części prześwity dzielone szczeblinami na trzy pola. Kłamka oraz szyld oryginalne, mosiężne. Nadświetle podzielone szczeblinami na małe, kwadratowe pola wypełnione kolorowymi szybkami.

Ściany wewnątrz otynkowane i pierwotnie tylko pobielone. Posadzkę wykonano z cegły, ławki ustawiono na podsypce z piasku, podłogę wykonano z desek.

Wejście główne prowadzi do wąskiej kruchty, w której umieszczono schody na emporę organową oraz boczne. Usytuowany w centrum prospekt organowy obecnie jest pusty. Zakupiony w 1875 roku instrument jest zdekompletowany. Metalowe piszczałki najprawdopodobniej zostały wyniesione z kościoła, drewniane w przeszłości wyjęto z szafy, nie wiadomo czy są kompletne czy części brakuje. Na stronie Informacji Turystycznej w Mrągowie znajduje się informacja, że emporę organową wybudowano po renowacji w 1933 roku. Renowacja zapewne miała miejsce, ale empora ustawiona została razem z ławkami na co wskazuje stratygrafia –

pierwotny kolor słupów jest analogiczny do koloru ławek. Sam prospekt jest najprawdopodobniej nieco późniejszy – sprawia wrażenie wstawionego w istniejącą już balustradę – boczne krawędzie przysłaniają listwy dekorujące płyciny. Prześwity prospektu, w których ustawione były metalowe piszczałki są obecnie zasłonięte płytą meblową.

Po przeciwnej stronie, pośrodku niskiej ściany oddzielającej zakrystię umieszczono ołtarz z amboną, po jej obu stronach drzwi z dekoracyjnymi naczółkami.

Najprawdopodobniej podczas renowacji przeprowadzonej w latach 30 XX w. odnowiono ściany, na których wymalowano kompozycję złożoną z ciemnoczerwonych pasów, turkusowych ram w narożnikach oraz fryzu pod sufitem. Podobną gamę kolorystyczną zaobserwowano na drewnianym wyposażeniu kościoła.

Pod tzw. ołtarzem posoborowym w posadzce znajduje się płyta nagrobna.

(fot. ks. M. Kruczyk)

Po 1945 roku wspólnota ewangelicka stawała się coraz mniej liczna. Brak funduszy uniemożliwił właściwą opieką i regularną konserwację kościoła. W 2010 roku ewangelicy przekazali kościół parafii rzymskokatolickiej p.w. św. Bonifacego Biskupa i Męczennika w Rybnie. Akt notarialny podpisano 26 marca 2010 roku, jednak pierwsza msza, celebrowana przez bpa

Jacka Jezierskiego, odbyła się już 29 listopada 2009 roku. W 2012 roku przeprowadzono remont dachu. W trakcie prac okazało się, że konieczna jest wymiana części zdegradowanych belek podwalinowych, a więc należy zdemontować strop – drewniany, pokryty narzuconym na trzcinę tynkiem. W 2012 roku wykonano nowy – deski pomalowano farbą w odcieniu złamanej bieli.

Bibliografia:

1. <https://www.it.mragowo.pl/kosciol-katolicki-w-rybnie,3,638,pl.html> (według informacji na stronie źródłem są publikacje: Zur Geschichte der Kirche Ribben, Dorothee Heitmann, 50. Sensburger Heimatbrief, Max Toeppen „Historia Mazur”), dostęp 22-08-2022
Na stronie znajduje się także informacja, że w kościele były tablice z nazwiskami poległych „w czasach walk 1813-1815” oraz „poległym parafianom za króla i ojczyznę w latach 1866 oraz 1870/1871”. Tablice zostały zabrane przez wspólnotę ewangelicka przed przekazaniem kościoła.
2. Tablica informacyjna przed kościołem w Rybnie (brak autora oraz bibliografii)

IV. WYNIKI BADAŃ KONSERWATORSKICH

Fot. 1. Kościół w Rybnie – elewacja zachodnia, główne wejście do kościoła.

Fot. 2. Kościół w Rybnie, widok od południowego zachodu.

Fot. 3. Kościół w Rybnie, elewacja południowa.

Fot. 4. Kościół w Rybnie. Elewacja północna.

Fot. 5. Kościół w Rybnie, widok od północnego wschodu.

Fot. 6. Kościół w Rybnie, elewacja wschodnia.

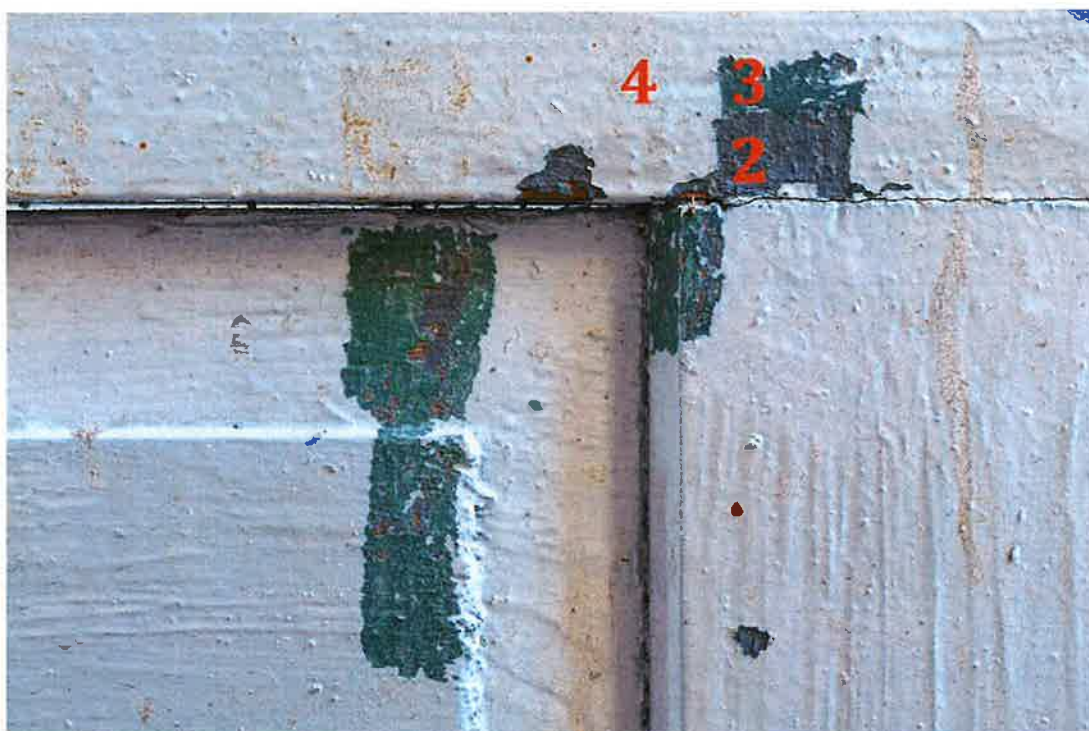
Fot. 7. Wnętrze kościoła, widok w kierunku prezbiterium. Usytuowaną za ołtarzem zakrystię oddzielono od kościoła mурowaną ścianą wzniesioną do ok. połowy wysokości wnętrza. Pośrodku umieszczono skromny ołtarz z amboną, którą wieńczy baldachim z gołębicą. Symetrycznie po obu stronach umieszczono drzwi do zakrystii. Ściana po lewej (południowej) stronie przewróciła się (zapewne w trakcie prac remontowych). Widoczną odbudowano z płyty gipsowo-kartonowej na stelażu. Zachowany drewniany gzyms przymocowano do nowej ściany.

Fot. 8. Wnętrze kościoła – widok w kierunku wejścia oraz empyry organowej. Prospekt organowy umieszczono w centrum. Szerokie, profilowane listwy, którymi otoczono boczne krawędzie przysłoniły fragmenty ozdobnych listew na płycinach, co może dowodzić, iż prospekt jest późniejszy, wkomponowany w istniejącą już balustradę.

Fot. 9. Zachodnia część wnętrza kościoła – na zdjęciu zaznaczono lokalizację odkrywek.

Fot. 10. Odkrywka nr 1 na czołowej ścianie ławek. Pierwsza chronologicznie warstwa malarska ma odcień szary (2), druga zielony (3), ostatnia biały (4). Numeracja zgodna z tabelą na s. 14.

Fot. 11. *Odkrywka nr 2* na bocznej ścianie ławki. Najstarsza warstwa malarska ma kolor szary. Podczas drugiej kolejnej aranżacji kolorystycznej ławki pomalowano farbą olejną w kolorze zielonym, a gzymsy zaakcentowano powłoką w kolorze czarnym. Współcześnie ławki pokrywa biała warstwa malarska, natomiast gzymsy oraz listwy na płycinach warstwa w kolorze brązowym.

Fot. 12. Odkrywka nr 2 – zdjęcie szlifu przekroju stratygraficznego.

Stratygrafia – odkrywka nr 2, boczna ściana ławki, (fot. 9, 11-12)

Warstwy technologiczne	Oznaczenie graficzne warstw	Warstwy chronologiczne	Datowanie	Określenie warstw	Grubość warstw
4		III	po 1945 r.	biała	
3		II	lata 30 XX w.(?)	zielona	
2		I	1855 r.	szara	
1				drewno	

Fot. 13. *Odkrywka nr 3* na słupie empory. Pomiędzy zaobserwowanymi w pozostałych odkrywkach warstwami malarskimi: najstarszą szarą a kolejną w kolorze chłodnej zieleni zaobserwowano cienką (widoczną przede wszystkim na przekroju) warstwę w kolorze ciepłej zieleni.

Fot. 14. *Odkrywka nr 4* na dolnej części słupa empory. Najstarsza chronologicznie warstwa w kolorze szarym. Na niej kolejna powłoka w kolorze zielonym. Na profilu dodatkowo czarna i rdzawobrazowa, którymi zaakcentowano detal. Współcześnie ławki oraz empora (w tym słupy) opracowane są w kolorze białym z brązowymi akcentami na profilowanych listwach.

Fot. 15. Odkrywka nr 4 – zdjęcie szlifowanego przekroju stratygraficznego.

Stratygrafia – odkrywka nr 4, słup empory, (fot. 9, 13-15)

Warstwy technologiczne	Oznaczenie graficzne warstw	Warstwy chronologiczne	Datowanie	Określenie warstw	Grubość warstw
5		IV	po 1945 r.	biała	
4		III	lata 30 XX w.(?)	zielona	
3		II	?	zielona (bardzo cienka)	
2		I	1855 r.	szara	
1				drewno	

Fot. 16. *Odkrywka nr 5* na balustradzie empory oraz na prospekcie organowym.

Fot. 17. Fragment *odkrywki na 5* poniżej prospektu organowego. Empora opracowana była pierwotnie analogicznie do ławek – najstarsza chronologicznie jest warstwa w kolorze szarym, na niej kolejna – zielona i widoczna obecnie biała.

Stratygrafia – odkrywka nr 5, dolna część empory poniżej prospektu organowego (fot. 9, 16-17)

Warstwy technologiczne	Oznaczenie graficzne warstw	Warstwy chronologiczne	Datowanie	Określenie warstw	Grubość warstw
4		III	po 1945 r.	biała	
3		II	lata 30 XX w.(?)	zielona	
2		I	1855 r.	szara	
1				drewno	

Fot. 18. Górna część *odkrywki nr 5* – prospekt organowy pierwotnie opracowano inaczej niż ławki i empore. Najstarsza chronologicznie warstwa malarska ma kolor jasnoszary (niebieskawy). Kolejna aranżacja to opracowanie wielobarwne w kolorach zielonym (analogicznym do drugiej warstwy na ławkach) i bordowym – podobnym do odcienia pasów, które wymalowano na ścianach w drugiej fazie wystroju.

Stratygrafia – odkrywka nr 5, prospekt organowy (fot. 9, 16, 18)

Warstwy technologiczne	Oznaczenie graficzne warstw	Warstwy chronologiczne	Datowanie	Określenie warstw	Grubość warstw
4		III	po 1945 r.	biała	
3		II	lata 30 XX w.(?)	zielona / bordowa / kremowa	
2		I	1855 r.	jasnoszara (niebieskawa)	
1				drewno	

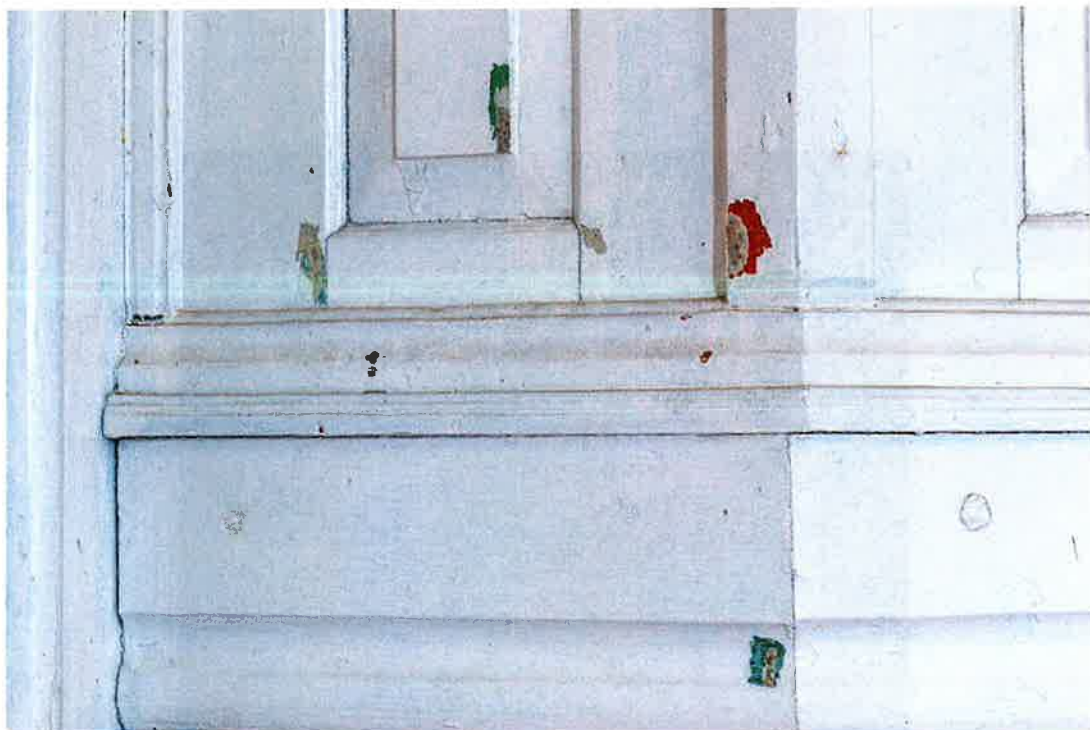
Fot. 19. Odkrywka nr 5 – fragment w obrębie prospektu organowego. Listwy na krawędziach płycin pierwotnie posrebrzono. Metal położono w technice klejowej (na poler) na ciemnoczerwonym pulmencie. Srebro jest częściowo zoksydowane (poczerniałe). W drugiej chronologicznie warstwie listwy pomalowano brąz (być może złotem mineralnym czyli imitacją wykonaną z miki, która nie utlenia się).

Fot. 20. *Odkrywka nr 6* na bocznej powierzchni prospektu organowego. Pierwsza warstwa ma odcień jasnokremowy, kolejna zielony. Współczesne opracowanie to powłoka w kolorze białym.

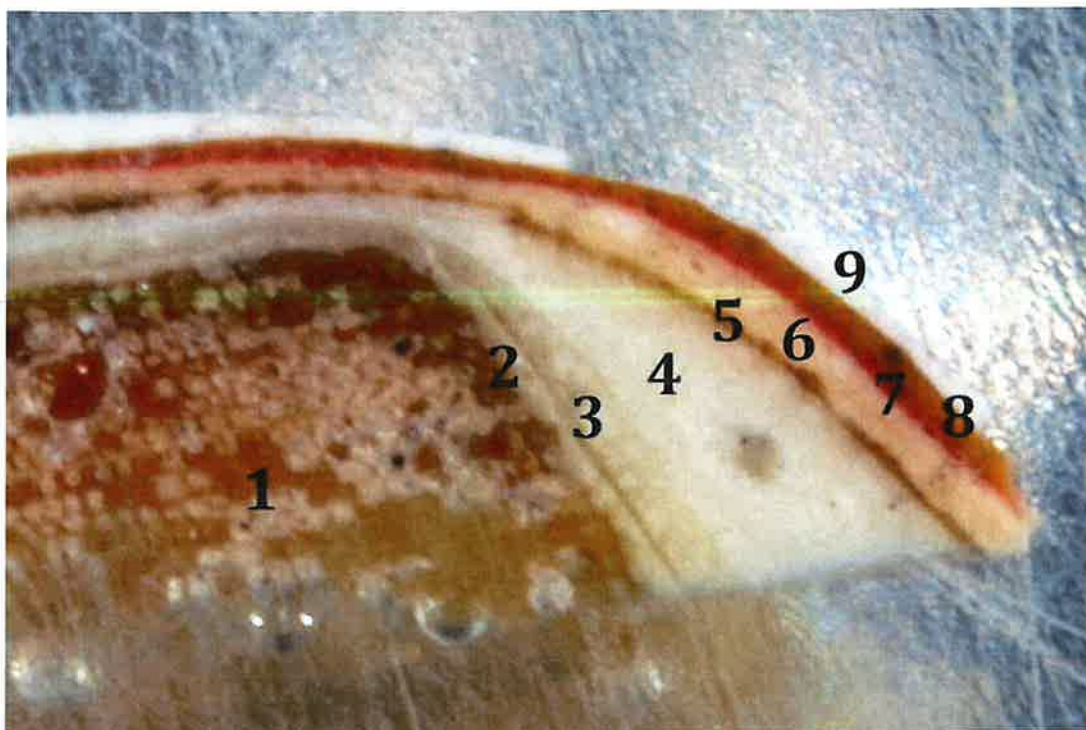
Fot. 21. Ambona ołtarzowa. Na zdjęciu zaznaczono lokalizację odkrywek.

Fot. 22. Odkrywki w dolnej części ambony.

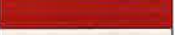

Fot. 23. Ściany ambony mają konstrukcję ramowo-płycinową. Na zdjęciu odkrywka na ramie.

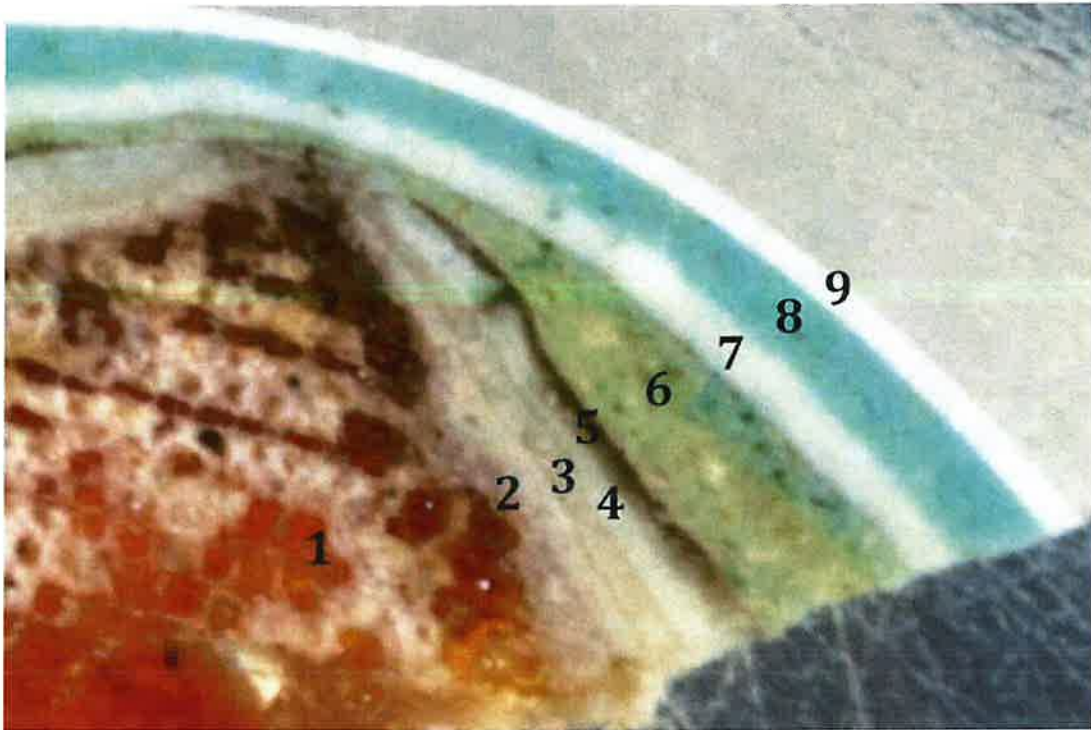
Fot. 24. Odkrywka na ramie ściany ambony – zdjęcie szlifów przekroju stratygraficznego.

Stratygrafia – odkrywka nr 8, fragment na ramie ściany ambony, (fot. 21-24)

Warstwy technologiczne	Oznaczenie graficzne warstw	Warstwy chronologiczne	Datowanie	Określenie warstw	Grubość warstw
9		VI	po 1945 r.	biała	
8		V	?	jasnobrązowa	
7				bordowa	
6		IV	lata 30 XX w.(?)	kremowa	
5				brązowa – izolacja ?	
4		III	?	kremowa	
3		II	?	kremowa	
2		I	1855 r.	kremowa	
1				drewno	

Fot. 25. Odkrywka na płycinie ściany ambony.

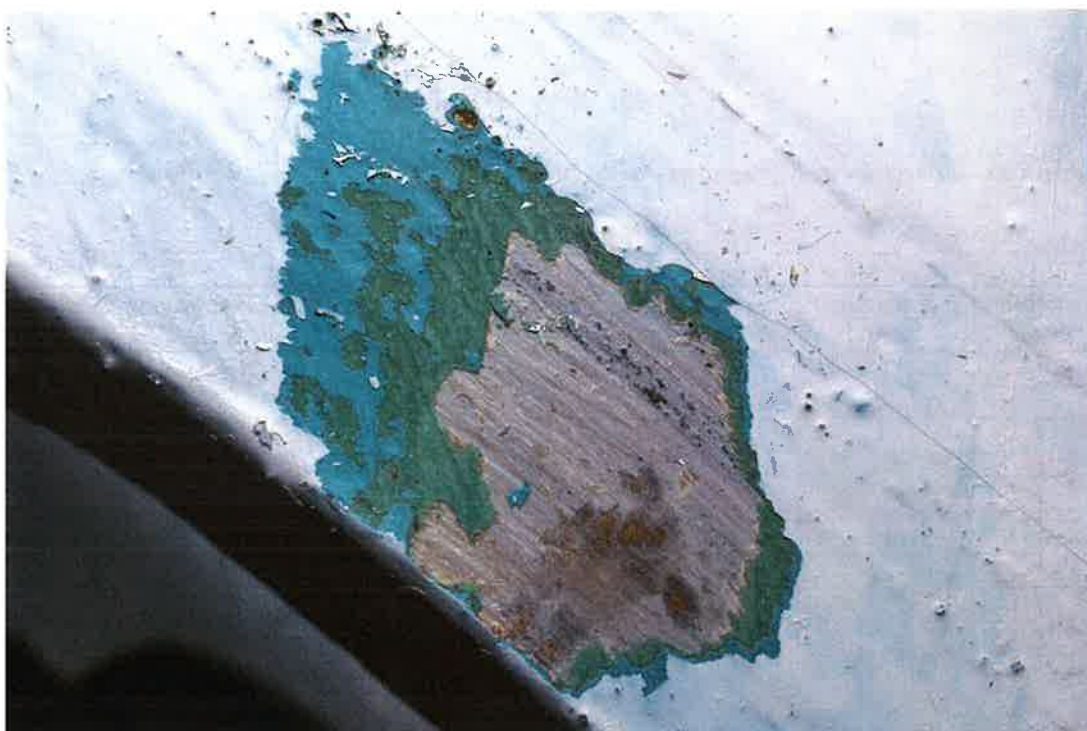
Fot. 26. Odkrywka na płycinie ściany ambony – zdjęcie szlifu przekroju stratygraficznego.

Stratygrafia – odkrywka nr 8, fragment na płycinie ściany ambony, (fot. 21, 25-26)

Warstwy technologiczne	Oznaczenie graficzne warstw	Warstwy chronologiczne	Datowanie	Określenie warstw	Grubość warstw
9		VII	po 1945 r.	biała	
8		VI	?	zielona	
7		V	?	biała	
6		IV	lata 30 XX w.(?)	jasnozielona	
5				brązowa – izolacja ?	
4		III	?	kremowa	
3		II	?	kremowa	
2		I	1855 r.	kremowa	
1				drewno	

Fot. 27. Odkrywka na wałku przy dolnej krawędzi ambony. Stratygrafia analogiczna do poprzednich odkrywek.

Fot. 28. Odkrywka na wsporniku w dolnej części ambony. Najstarsza warstwa ma odcień kremowobezowy.

Fot. 29. Odkrywka nr 9 na skrzydle drzwi po lewej stronie ambony. Najstarsza warstwa malarska ma kolor ciemnobrązowy, co może wskazywać na wtórne pochodzenie drzwi. Być może pierwotnie przejścia nie były zamknięte.

Fot. 30. Odkrywka nr 10 na skrzydle drzwi po prawej stronie ambony – tutaj pierwsza chronologicznie warstwą jest zielona, która na innych elementach jest warstwa kolejną.

Fot. 31. Ławki na emporze zachowały kolor zielony, podczas malowania wyposażenia nie zostały odnowione.

Fot. 32. Wnętrze kościoła. Widok w kierunku ściany północnej. Na zdjęciu zaznaczono lokalizację *odkrywk* nr 7 na wewnętrznej powierzchni skrzydła okna.

Fot. 33. *Odkrywka nr 7* na wewnętrznej powierzchni skrzydła okna. Stolarkę okienną pierwotnie opracowano w kolorze ceglastoczerwonym.

Fot. 34. Odkrywka nr 7 – zdjęcie szlifu przekroju stratygraficznego.

Stratygrafia – odkrywka nr 7, okno w ścianie północnej (fot. 32-34)

Warstwy technologiczne	Oznaczenie graficzne warstw	Warstwy chronologiczne	Datowanie	Określenie warstw	Grubość warstw
3		II	lata 30 XX w.(?)	brązowa	
2		I	1855 r. (?)	ceglastoczerwona	
1				drewno	

Fot. 35. Okna, które częściowo przysłania empora (czyli zachodnie okna w obu ścianach) przemalowano tylko częściowo.

Fot. 36. Trudno dostępne ościeżnice okrągłych okienek także nie zostały przemalowane – brązową farbą pomalowano tylko skrzydła, zapewne dlatego, że można było je zdemontować.

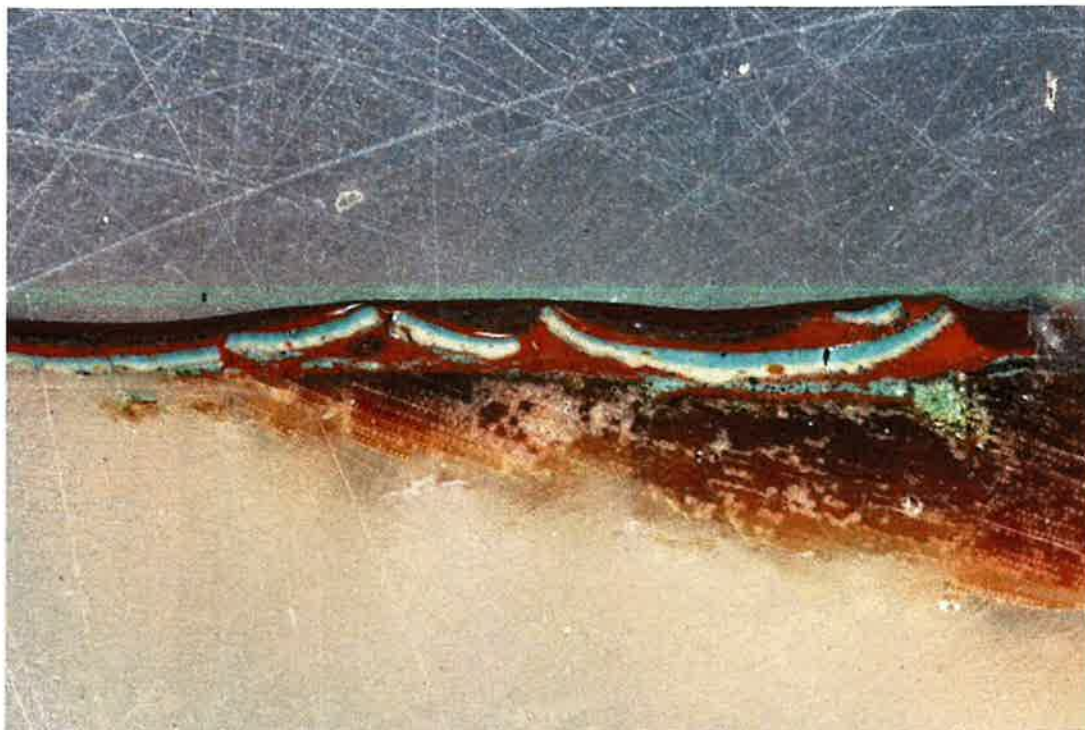
Fot. 37. Główne drzwi wejściowe do kościoła. Zewnętrzna, brązowa warstwa malarska jest spękana i złuszczone. Na drewnie widoczne są relikty malatury w kolorze zielonym i niebieskim. Najprawdopodobniej zniszczone już drzwi bez oczyszczania pomalowano farbą w kolorze ceglastoczerwonym, a następnie brązowym. Kolor ceglastoczerwony jest zbliżony odcieniem do pierwszej chronologicznie warstwy malarskiej na oknach. Na drzwiach najprawdopodobniej jest warstwą kolejną.

Fot. 38. Fragment zewnętrznej powierzchni drzwi wejściowych. W miejscu, gdzie do niedawna przy-
mocowana była metalowa tabliczka na drewnie nie ma warstwy malarskiej w kolorze ceglastoczerwo-
nym ani brązowym.

Fot. 39. Fragment zewnętrznej powierzchni skrzydła drzwi – w miejscu przysłoniętym przez listwę przemykową pod warstwami brązowymi widoczne są relikty powłok malarskich w kolorze zielonym i niebieskim.

Fot. 40. Zewnętrzna powierzchnia głównych drzwi wejściowych – zdjęcie szlifu przekroju stratygraficznego. Drzwi od strony zewnętrznej musiały być bardzo zniszczone – zbyt długo nie odnawiane. Najstarsze warstwy malarskie były spękane i złuszczone. Farba w kolorze ceglastej czerwieni, którą odnowiono wówczas powierzchnię wniknęła pod łuski – obraz widoczny na przekroju nie odpowiada chronologii nakładania kolejnych powłok malarskich.

Stratygrafia – zewnętrzna powierzchnia głównych drzwi wejściowych (fot. 37-40)

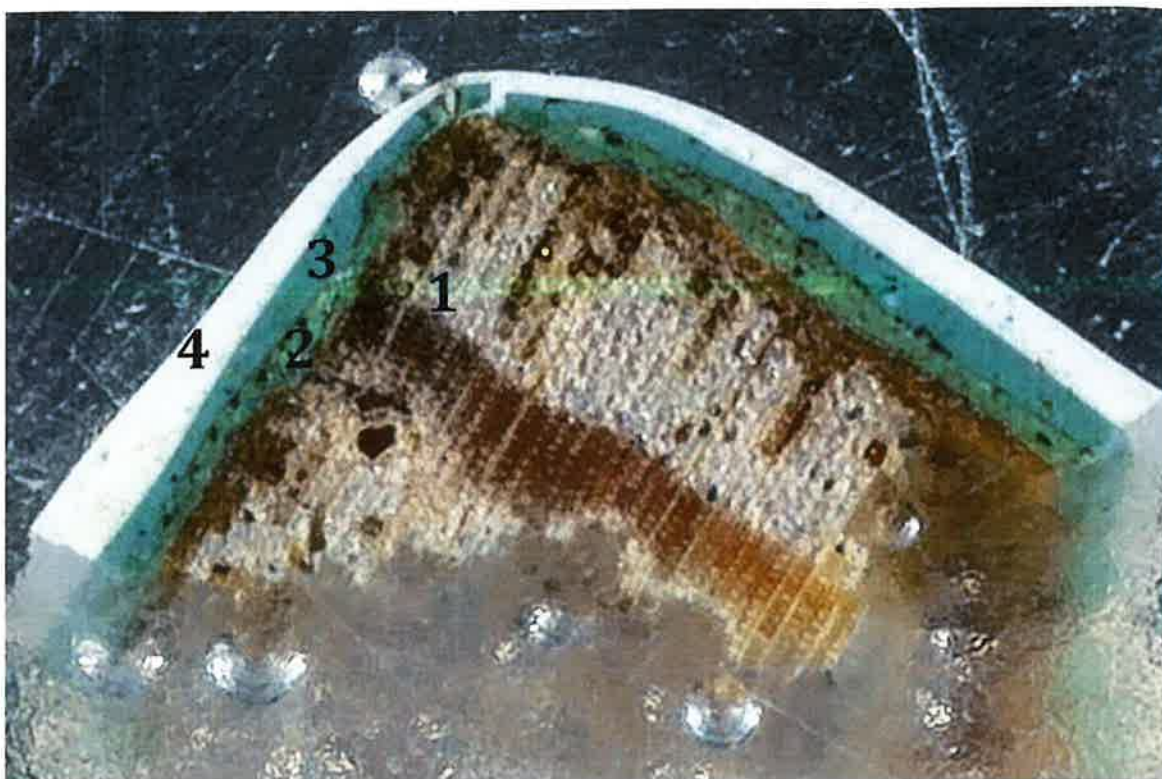
Warstwy technologiczne	Oznaczenie graficzne warstw	Warstwy chronologiczne	Datowanie	Określenie warstw	Grubość warstw
7		VI	po 1945 r.	brązowa	
6		V	po 1945 r.	brązowa	
5		IV	lata 30 XX w.(?)	ceglastoczerwona	
4		III	?	niebieska	
3		II	?	biała	
2		I	1855 r.	zielona	
1				drewno	

Fot. 41. Główne drzwi wejściowe – widok od strony wnętrza. Na zdjęciu zaznaczono lokalizację *odkrywk* nr 8.

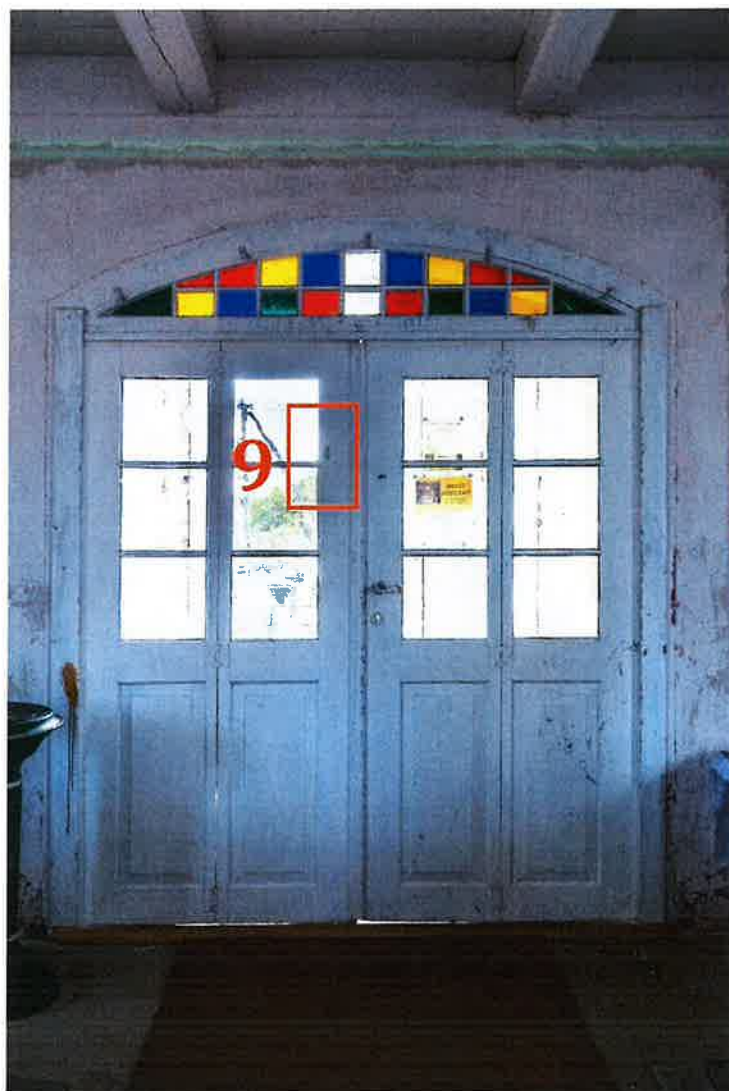
Fot. 42. *Odkrywka nr 8* na wewnętrznej powierzchni głównych drzwi wejściowych.

Fot. 43. Odkrywka nr 8 na wewnętrznej powierzchni głównych drzwi wejściowych – zdjęcie szlifu przekroju stratygraficznego.

Stratygrafia – odkrywka nr 8 – główne drzwi wejściowe, strona wewnętrzna (fot. 41-43)

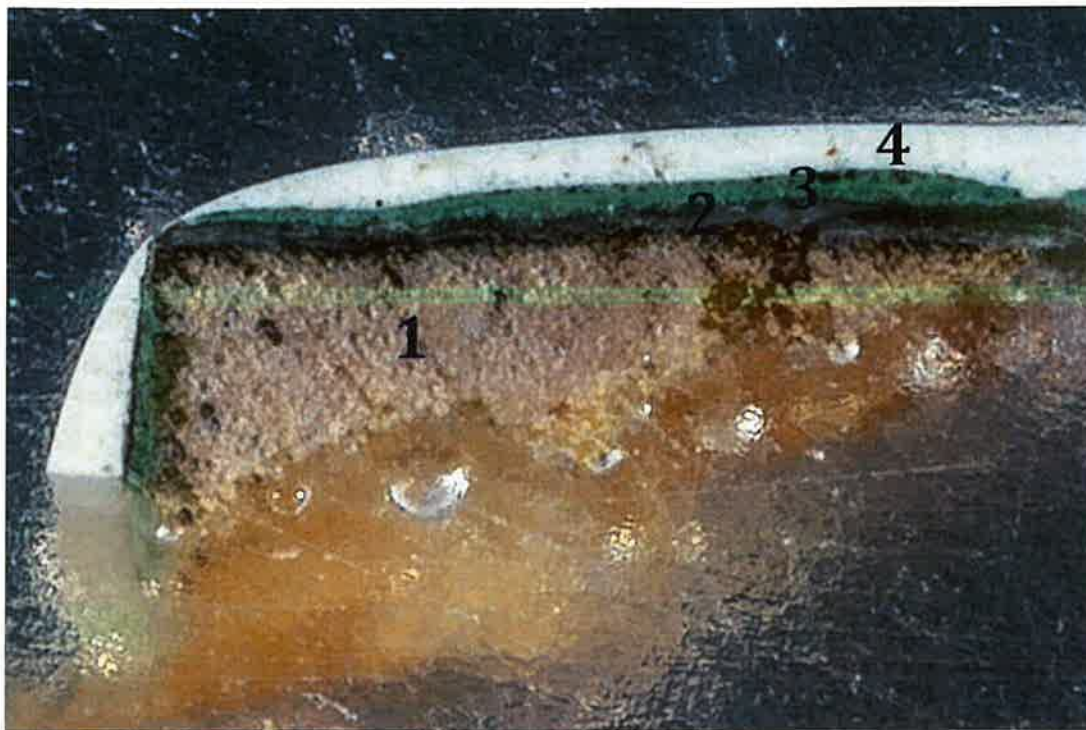
Warstwy technologiczne	Oznaczenie graficzne warstw	Warstwy chronologiczne	Datowanie	Określenie warstw	Grubość warstw
4		III	po 1945 r.	biała	
3		II	lata 30 XX w.(?)	zielona	
2		I	1855 r.	zielona	
1				drewno	

Fot. 44. Drzwi w kruchcie – widok od strony wnętrza kościoła. Na zdjęciu zaznaczono lokalizację *odkrywki nr 9*.

Fot. 45. Odkrywka nr 9 – drzwi w kruchcie. Najstarsza warstwa malarska ma odcień jasnoszary – zbliżony do gamy kolorystycznej wyposażenia wnętrza.

Fot. 46. Odkrywka nr 9 na drzwiach w kruchcie – zdjęcie szlifowanego przekroju stratygraficznego.

Stratygrafia – odkrywka nr 9 – drzwi w kruchcie (fot. 44-46)

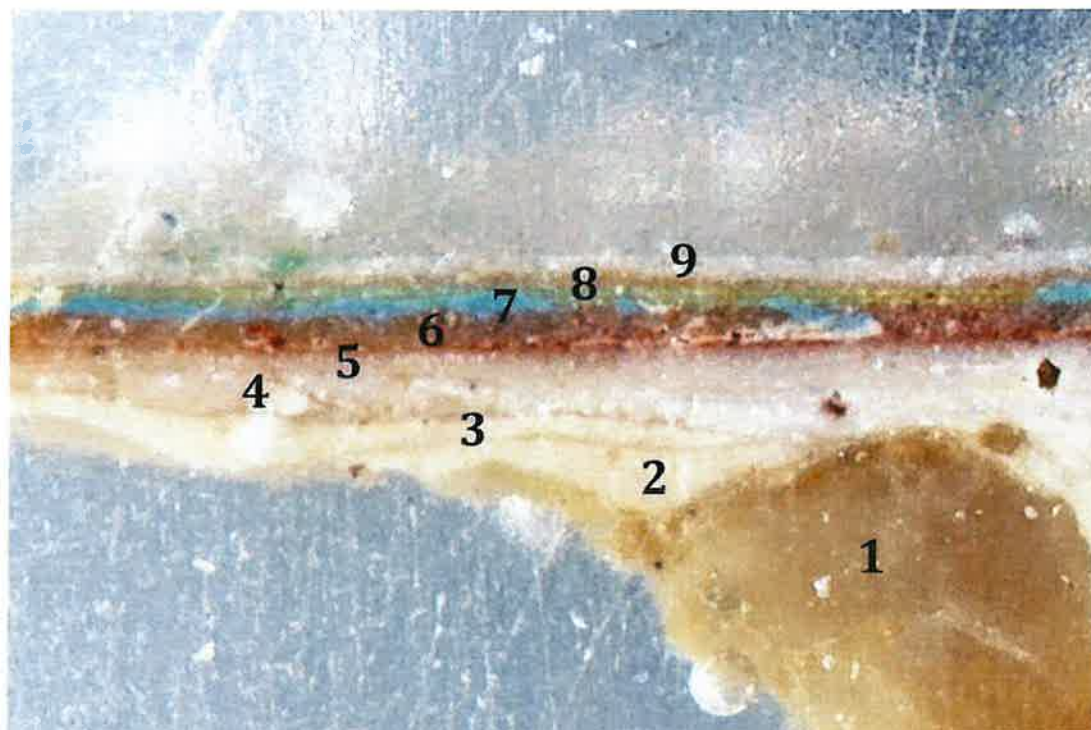
Warstwy technologiczne	Oznaczenie graficzne warstw	Warstwy chronologiczne	Datowanie	Określenie warstw	Grubość warstw
4		III	po 1945 r.	biała	
3		II	lata 30 XX w.(?)	zielona	
2		I	1855 r.	szara	
1				drewno	

Fot. 47. Zachodnia część ściany południowej. Tylko w tej części zachował się fragment fryzu, który prześwituje przez współczesną, białą warstwę malarską. Elementy dekoracji malarskiej, pochodzącej najprawdopodobniej z lat 30 XX w. wykonane były farbą klejową, nieodporną na działanie wilgoci. Zaciekająca przez nieszczelny dach woda dekoracje rozmyła – na ścianie widoczne są czerwone smugi. (*Odkrywka nr S1* na fot. 9)

Fot. 48. Fryz widoczny na ścianie w formie białego negatywu najprawdopodobniej był wymalowany farbą w kolorze niebieskim.

Fot. 49. Fotografia przekroju stratygraficznego – próbkę pobrano z fragmentu fryzu zachowanego na zachodniej części ściany południowej w sąsiedztwie stropu. Kilka warstw pobiała może dowodzić, że ściany odświeżano kilkakrotnie zanim powstała dekoracja.

Stratygrafia – odkrywka nr S1 – zachodnia część ściany południowej (fot. 9, 47-49)

Warstwy technologiczne	Oznaczenie graficzne warstw	Warstwy chronologiczne	Datowanie	Określenie warstw	Grubość warstw
9	[Horizontal lines]	VII	po 1945 r.	biała	
8	[Vertical lines]	VI	?	kremowa	
7	[Blue]	V	lata 30 XX w.(?)	niebieska	
6	[Red]			czerwona	
5	[Horizontal lines]	IV	?	pobiała	
4	[Horizontal lines]	III	?	pobiała	
3	[Horizontal lines]	II	?	pobiała	
2	[Horizontal lines]	I	1855 r.	pobiała	
1	[Blank]			tynk wapienno-piaskowy	
0	[Blank]			mur z cegły i kamienia	

Fot. 50. Południowo-zachodni narożnik kościoła. Poza fragmentarycznie zachowanym fryzem ściany ozdobione były zielonymi ramami, które wymalowano w pobliżu narożników oraz ciemnoczerwonymi pasami podkreślającymi okna. Pasy mogły łączyć się z dekoracją w górnej części ścian, lub podkreślać formę łuku, którym zamknięte są od góry otwory. W dolnej strefie ścian zastosowano farbę o silniejszym spoiwie (zapewne dodano oleju lub tempery – żółtka jaja kurzego). Warstwa malarska jest lepiej zachowana, nie rozmywa się pod wpływem wody. (*Odkrywka nr S2* na fot. 9)

Fot. 51. Zachodnia część ściany południowej. Stosunkowo dobrze zachował się fragment prostokąta w dolnej strefie, powyżej granicy lamperii został rozmyty w trakcie kolejnego remontu.

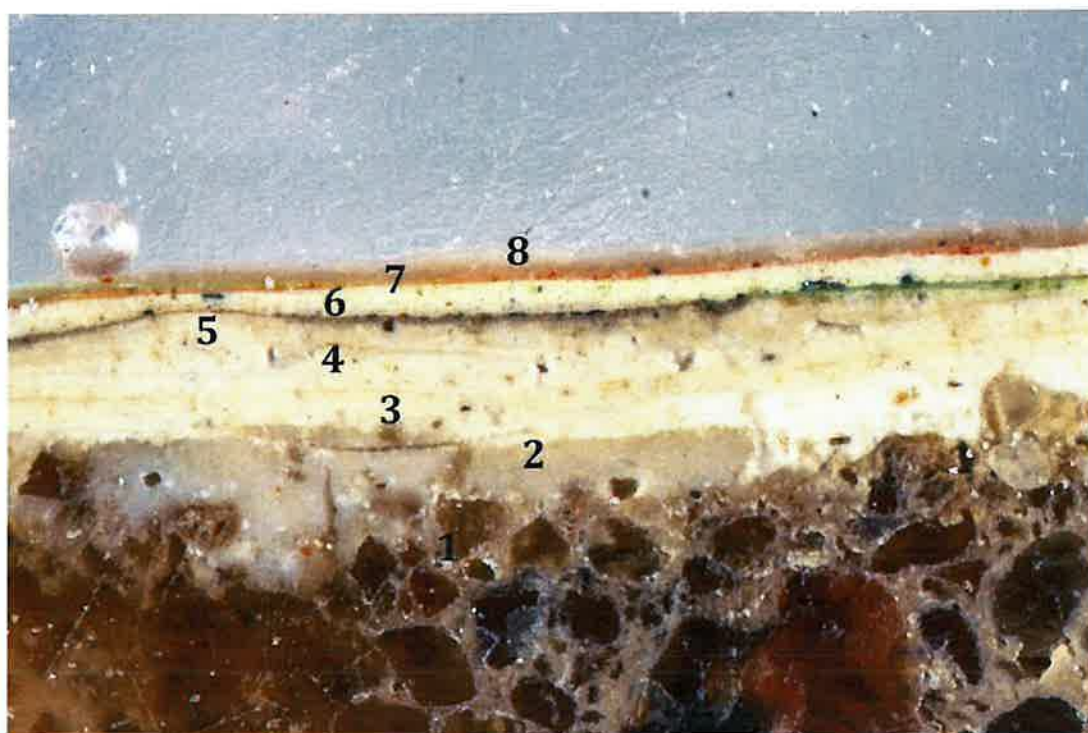
Fot. 52. Zdjęcie szlifu przekroju stratygraficznego – próbka pobrana z zielonego prostokąta zachowanego w dolnej strefie ściany (*odkrywka nr S2*).

Stratygrafia – odkrywka nr S2 – zachodnia część ściany północnej (fot. 9, 50-52)

Warstwy technologiczne	Oznaczenie graficzne warstw	Warstwy chronologiczne	Datowanie	Określenie warstw	Grubość warstw
6		IV	po 1945 r.	biała	
5		III	lata 30 XX w.(?)	zielona	
4				pobiała	
3		II	?	pobiała	
2		I	1855 r.	pobiała	
1				tynk wapienno-piaskowy	
0				mur z cegły i kamienia	

Fot. 53. Fragment dolnej strefy ściany północnej, w sąsiedztwie skrajnego, zachodniego okna. Najprawdopodobniej w tym miejscu kompozycja miała formę ciemnoczerwonych pasów, otaczających okna. Także w tym, miejscu w dolnej strefie zastosowano silniejsze spoiwo, mniej wrażliwe na działanie wody.

Fot. 54. Zdjęcie szlifów przekroju stratygraficznego – próbka pobrana z dolnej strefy ściany z ciemnoczerwonego pasa pomiędzy oknem i zielonym prostokątem (odkrywka nr S2).

Stratygrafia – odkrywka nr S2 – zachodnia część ściany północnej (fot. 9, 53-54)

Warstwy technologiczne	Oznaczenie graficzne warstw	Warstwy chronologiczne	Datowanie	Określenie warstw	Grubość warstw
8		VI	po 1945 r.	biała	
7		V	lata 30 XX w.(?)	ciemnoczerwona	
6				pobiała	
5		IV	?	pobiała (zabrudzona)	
4		III	?	pobiała	
3		II	?	pobiała	
2				pobiała	
1		I	1855 r.	tynk wapienno-piaskowy	
0				mur z cegły i kamienia	

Fot. 55. Wschodnia część ściany północnej. Zielony prostokąt (forma ramy ze ściętymi narożnikami) jest symetryczny do zachowanego w zachodniej części kościoła. Tutaj zachował się fragment, który przylega do wtórnej ściany.

Fot. 56. Ściana północna w sąsiedztwie prezbiterium. Pod łuszczącą się, białą warstwą malarską czytelne są zachowane fragmenty geometrycznej, skromnej dekoracji malarskiej.

Fot. 57. Północno-wschodni narożnik nawy kościoła. Fragment zielonego prostokąta „zawija się” na zachowaną tu, oryginalną ścianę.

Fot. 58. Fragment ściany zachodniej w sąsiedztwie północno-zachodniego narożnika. Na górze, przy krawędzi stropu pomimo uszkodzenia można zaobserwować ciemnoczerwone kwadraty oraz relikty niebieskiego fryzu (por. fot. 36-38, s. 33-34).

Fot. 59. Fragment wylewki cementowej wzdłuż ściany północnej. Pierwotnie posadzka w kościele wykonana była z cegły ceramicznej. Ułożono ją na traktach. Znajdujące się po obu stronach nawy ławki ustawiono na legarach najprawdopodobniej bez podbudowy. Drewnianą podłogę pod ławkami wykonano z desek, które przybito do legarów. Prowizoryczne klęczniki ustawiono na podłodze.

Fot. 60. Odkrywka, którą wykonano w sąsiedztwie wejścia do kościoła na granicy drewnianego podestu ławek. Oryginalną, ceramiczną posadzkę najprawdopodobniej ułożono w piasku, a wylewka miała przykryć uszkodzenia.

V. PODSUMOWANIE

Kościół wybudowano z cegły oraz kamienia polnego – materiału taniego i dostępnego, co wskazuje na to, że parafia dysponowała skromnymi środkami finansowymi. Drewniane okna zabezpieczono powłoką malarską w kolorze ceglasczerwonym, nawiązując do ceglanych części ścian.

Główne drzwi wejściowe z obu stron opracowano w kolorze zielonym. Od zewnątrz najstarsze warstwy zachowały się częściowo za listwą przymykową, jednak są silnie zdegradowane i spłowiałe. Półkoliste nadświetle o promieniście układających się szprosach zostało uszkodzone (zapewne intencjonalnie wytłuczone), obecnie zabezpieczono je deskami. Nie zachowały się oryginalne klamki oraz szyldy.

Drzwi w kruchcie opracowano w kolorze jasnoszarym, zbliżonym do odcienia ławek i empory. Zamknięte łukiem odcinkowym nadświetle, podzielone szprosami na małe, kwadratowe pola wypełniono kolorowymi szybami, które w większości są zachowane. Wtórne są najprawdopodobniej dwie bezbarwne szyby pośrodku. Oryginalne są mosiężne klamki oraz szyldy.

Na ograniczone środki finansowe parafii wskazywać także może wyposażenie wnętrza. Ceramiczną posadzkę położono tylko na traktach komunikacyjnych. Ławki posadowiono na piasku najprawdopodobniej bez podbudowy, do legarów przybito drewnianą podłogę. Zgodnie z protestancką tradycją w części zachodniej nad ławkami wybudowano emporę. Powierzchnię ławek i empory opracowano w jednolitym, szarym kolorze. Usytuowany pośrodku empory prospekt organowy w nieco jaśniejszym, szaroniebieskim odcieniu (boczne ściany skrzyni prospektu pomalowano farbą w kolorze kremowym). Profilowane ramki płyt dolnej części prospektu posrebrzono w technice klejowej „na poler”, najprawdopodobniej analogicznie opracowano snycerowane elementy dekoracyjne. Nieco jaśniejsze w odcieniu warstwy malarskie zaobserwowano także na ambonie, jednak ten element wyposażenia odnawiano częściej, na co wskazuje większa ilość warstw malarskich.

Ściany pobielono, a obserwacja przekrojów stratygraficznych pozwala stwierdzić, że kilkakrotnie je odświeżano.

Najprawdopodobniej w latach 30. XX w. roku przeprowadzono gruntowny remont kościoła (por. przypis na s. 5). Na ścianach pojawiła się geometryczna dekoracja w kolorze intensywnej, ciemnej czerwieni oraz zieleni. Farbą w podobnych odcieniach odnowiono drewniane elementy wyposażenia.

W 2015 roku przeprowadzono remont dachu. Podczas prac drewniany, otynkowany sufit usunięto. Nowy wykonano z desek, które pokryto powłoką malarską w kolorze złamanej bieli.

VI. STAN ZACHOWANIA

Po 1945 roku nieliczna wspólnota ewangelicka nie była w stanie prowadzić koniecznych napraw i remontów. Stan techniczny kościoła ulegał pogorszeniu. Nieszczelne pokrycie dachowe powodowało zawilgocenie wnętrza. Newralgicznym punktem pozostawały także okna, które nie były regularnie malowane, albo odnawiano je tylko w miejscach dostępnych (co można zaobserwować wewnątrz, fot. 35, 36). W wielu miejscach widoczne są pęknięcia, szczeliny oraz ubytki w obrębie połączeń konstrukcyjnych, prowizorycznie uszczelnione (np. watą). W miejscach długotrwale zawilgocone drewno zostało porażone przez grzyby oraz szkodniki. Skrzydła dwóch okrągłych okien (w ścianach wschodniej i zachodniej) uległy całkowitej destrukcji – podczas remontu dachu otwory zasłonięto płytami pleksi. Przez lata kościół był także celem aktów wandalizmu – wybijano szyby w oknach.

W 2015 roku przeprowadzono remont dachu, tak więc najsilniej zdegradowanym elementem kościoła, wymagającym pilnej interwencji remontowej pozostaje nieszczelna stolarka okienna.

Niezadowolający jest także stan technicznych głównych drzwi wejściowych. Spękane i wypłukane warstwy malarskie nie chronią drewna przed wpływem czynników atmosferycznych. Wyraźnie widoczne są spękania oraz powierzchniowe ubytki drewna. Deski w dolnej części skrzydeł obito w przeszłości blachą, która zachowana jest tylko na ruchomym skrzydle. Zniszczone nadświetle przysłonięto deskami. Drzwi zamykane są na skobel, który zamontowano po wycięciu fragmentu listwy przymykowej.

Drewniane elementy wyposażenia wnętrza zachowane są dość dobrze, wymagają prac konserwatorskich o charakterze estetycznym, przede wszystkim oczyszczenia z wtórnych nawarstwień, stabilizacji konstrukcji oraz uzupełnienia ubytków. Wymiany wymaga zdegradowana, drewniana podłoga pod ławkami. Niezbędne jest także wykonanie nowych klęczników – istniejące są mało stabilne, wiele z nich jest uszkodzonych.

Dolna część jednego z okien w ścianie południowej.

Wieloletnie zawilgocenie spowodowane przez zły stan techniczny dachu jest przyczyną zniszczeń w obrębie ścian. Poza naturalnym zabrudzeniem widoczne są zaplamienia, zacieki, złuszczenia oraz prowizoryczne naprawy (w tym wypełnione zaprawą cementową bruzdy instalacyjne). Ubytki i degradacja wypraw w dolnych partiach mogły zostać spotęgowane przez wykonaną w przeszłości wylewkę cementową, którą przykryto oryginalną, ale zapewne zdegradowaną ceramiczną posadzkę. Nieestetyczna, trudna w utrzymaniu, spękana wylewka ma charakter prowizorycznej naprawy przez co nie koresponduje z charakterem sakralnego wnętrza.

Wtórna jest ściana, która po lewej (północnej) stronie oddziela nawę od zakrystii. W miejscu zniszczonej, murowanej postawiono współczesną ściankę z płyty kartonowo-gipsowej, do której przymocowano oryginalny gzyms.

Kościół jest zimą ogrzewany dzięki zainstalowanemu w latach międzywojennych piecowi. Kraty, którymi nawiewane jest ciepłe powietrze z piwnicy zainstalowane są w prezbiterium, w sąsiedztwie ołtarza. Efekt ogrzewania jest jednak niewielki z powodu nieszczelności stolarki okiennej.

VII. WNIOSKI I ZAŁOŻENIA KONSERWATORSKIE

Wnętrze kościoła sprawia wrażenie zaniedbanego. Na taki odbiór wpływają przede wszystkim zniszczenia widoczne na ścianach, zły stan techniczny okien oraz wtórna, nierówna i spękana wylewka cementowa na posadzce.

Duże okna w ścianie północnej i południowej wymagają wymiany – drewno w wielu miejscach uległo destrukcji w wyniku działania wody, uszkodzeń mechanicznych oraz czynników biologicznych (grzyby, szkodniki). Zrekonstruować należy niezachowane okrągłe okienka w górnej części ściany wschodniej i zachodniej. Mniejsze okienka są w stanie technicznym umożliwiającym przeprowadzenie prac konserwatorskich, jednak ostateczna ocena powinna zostać dokonana po demontażu. Zalecane byłoby zachowanie np. dwóch okien w jednej ścianie w postaci świadków. Podczas wymiany należy zdemontować wszystkie oryginalne klamki, gałki, haczyki oraz zamontować je na nowych oknach nawet, jeśli pozostaną tylko elementami dekoracyjnymi.

Niezbędne jest podjęcie prac remontowych posadzki: usunięcie cementowej wylewki a następnie położenie nowej z cegły ceramicznej (lub płytek o wielkości analogicznej do cegły lecz o mniejszej grubości). Ze względu na zakres prac niezbędne będzie wykonanie projektu budowlanego.

Drzwi w ścianie wschodniej, prowadzące do zakrystii są wtórne. Nowe powinny uwzględniać odcinkowe zamknięcie otworu oraz nawiązywać formą do drzwi frontowych.

Typowa dla kościołów ewangelickich ambona ołtarzowa nie jest wykorzystywana w liturgii kościoła rzymskokatolickiego. Konieczne jest więc opracowanie projektu aranżacji prezbiterium uwzględniającego istniejące elementy, w które wkomponowane zostałyby nowe, związane z wymaganiami liturgicznymi oraz wezwaniem kościoła.

VIII. PROGRAMY PRAC KONSERWATORSKICH

A. GŁÓWNE DRZWI WEJŚCIOWE

1. Demontaż skrzydeł i nadświetla.
2. Demontaż wtórnych klamek, szyldów oraz prowizorycznego zamknięcia.
3. Oczyszczenie drewna z powłok malarskich.
4. Przeprowadzenie zabiegów biobójczych z zastosowaniem preparatów na bazie perme-tryny (np. Per-Xil lub Xilix-gel).

5. Wzmocnienie strukturalne drewna (w miarę potrzeby z zastosowaniem np. PU-Holzverfestigung firmy Remmers lub Paraloidu B-72 w toluenie).
6. Uzupełnienie ubytków drewna – flekowanie drobnych ubytków i pęknięć drewna, zrekonstruowanie większych fragmentów: listwy przymykowej, brakujących szprosów z nadświetla, zdestruowanych desek przy dolnej krawędzi skrzydeł.
7. Uzupełnienie drobnych ubytków od strony wewnętrznej kitem (np. Tikkurila Colowood).
8. Opracowanie powierzchni drewna, przeszlifowanie i przygotowanie do malowania.
9. Położenie powłoki malarskiej w kolorze **zielonym**, zbliżonym do **S 4020-G10Y** oraz **S 4030-G10Y**.
Proponuje się zastosowanie systemu: farby podkładowej i nawierzchniowej renomowanego producenta (np. Tikkurila, Sikkens, Sigma, Remmers lub równoważnych)
10. Uzupełnienie ubytków szklenia w nadświetlu. Proponuje się zastosowanie bezbarwnego szkła ornamentowego o prostym deseni (tzw. katedralnego).
11. Dopasowanie szyldu i klamki oraz zamka z uwzględnieniem stylu i funkcji stolarki.
12. Montaż drzwi i nadświetla w kościele.

B. DRZWI W KRUCHCIE

1. Demontaż skrzydeł oraz nadświetla.
2. Delikatne wyjęcie kolorowych szybek po wcześniejszej inwentaryzacji (podziały pól mogą być niesymetryczne).
3. Demontaż i oczyszczenie klamek i szyldów.
4. Oczyszczenie drewna w powłok malarskich.
5. Przeprowadzenie zabiegów biobójczych z zastosowaniem preparatów na bazie perme tryny (np. Per-Xil lub Xilix-Gel).
6. Wzmocnienie strukturalne drewna (w miarę potrzeby z zastosowaniem np. PU-Holzverfestigung firmy Remmers lub Paraloidu B-72 w toluenie).
7. Uzupełnienie drobnych ubytków kitem (np. Tikkurila Colowood).
8. Opracowanie powierzchni drewna, przeszlifowanie i przygotowanie do malowania.
9. Położenie powłoki malarskiej w kolorze **jasnoszarym**, zbliżonym do **S 2005-B** oraz **S 2010-B**.
Proponuje się zastosowanie farby renomowanego producenta (np. Tikkurila, Sikkens, Sigma, Remmers lub równoważnych).
10. Wykonanie szklenia, montaż okuć.

11. Montaż skrzydeł i nadświetla w kościele.

C. OKRĄGŁE OKIENKA

(w przypadku braku możliwości zachowania wszystkich okien zalecane jest zachowanie np. dwóch w postaci świadków)

1. Demontaż skrzydeł.
2. Oczyszczenie powierzchni drewna oraz metalowych gałek i zakrętek z powłok malarskich.
3. Przeprowadzenie zabiegów biobójczych z zastosowaniem preparatów na bazie permetryny (np. Per-Xil lub Xilix-Gel).
4. Wzmocnienie strukturalne drewna (w miarę potrzeby z zastosowaniem np. PU-Holzverfestigung firmy Remmers lub Paraloidu B-72 w toluenie).
5. Uzupełnienie ubytków drewna – flekowanie drobnych ubytków i pęknięć drewna.
6. Uzupełnienie drobnych ubytków od strony wewnętrznej kitem (np. Tikkurila Colowood).
7. Opracowanie powierzchni drewna, przeszlifowanie i przygotowanie do malowania.
8. Położenie powłoki malarskiej w kolorze **ceglastoczerwonym**, zbliżonym do **S 3560-Y60R** oraz **S 4550-Y60R**.
Proponuje się zastosowanie systemu: farby podkładowej i nawierzchniowej renomowanego producenta (np. Tikkurila, Sikkens, Sigma, Remmers lub równoważnych).
9. Uzupełnienie ubytków szklenia.
10. Dopasowanie haczyków (obecnie okna przymocowane są wygiętymi gwoździami).
11. Montaż skrzydeł okiennych w kościele.

D. EMPORA Z PROSPEKTEM ORGANOWYM

1. Demontaż snycerowanych elementów dekoracyjnych z prospektu organowego.
2. Usunięcie wtórnych powłok malarskich z powierzchni drewna.
3. Oczyszczenie elementów dekoracyjnych oraz posrebrzanych ram w płycinach prospektu z wtórnych powłok malarskich z zastosowaniem rozpuszczalników organicznych oraz past do usuwania powłok malarskich.
4. Przeprowadzenie zabiegów biobójczych (w miarę potrzeby miejscowe ze względu na to, że obiekt nie może zostać zdemontowany z zastosowaniem preparatów na bazie permetryny, np. Per-Xil lub Xilix-Gel).

5. Wzmocnienie strukturalne drewna – w miarę potrzeby z zastosowaniem PU-Holzverfestigung firmy Remmers w obrębie empory oraz Paraloidu B-72 w toluenie na elementach prospektu).
6. Uzupełnienie ubytków drewnianymi flekami, mniejszych kitem, np. akrylowym Collowood Tikkurila lub epoksydowym Aralidite.
7. Wszlifowanie powierzchni drewna.
8. Uzupełnienie i opracowanie ubytków gruntu kredowo-klejowego w patach posrebrzanych.
9. Uzupełnienie ubytków srebrzenia w technice zgodnej z oryginalną („na poler”), zabezpieczenie srebra warstwą izolacji (np. szelakiem).
10. Montaż snycerowanych elementów dekoracyjnych.
11. Położenie powłok malarskich w odcieniach zgodnych z oryginalnymi. Ze względu na zróżnicowanie barwne elementów koloru powinny zostać wybrane po odsłonięciu większych fragmentów oraz wykonaniu prób na mniejszej powierzchni.
12. Na deskach podłogowych empory nie zaobserwowano reliktyw powłoki malarskiej, chociaż zazwyczaj podłogi były malowane. Zaleca się oczyszczenie i zabezpieczenie desek np. olejem do drewna zewnętrznego (odpornym wilgoć i ścieranie).

E. ŁAWKI

1. Demontaż ławek oraz drewnianej podłogi.
2. Usunięcie powłok malarskich z powierzchni drewna.
3. Przeprowadzenie zabiegów biobójczych – w miarę potrzeby, z zastosowaniem preparatu na bazie permetryny (np. Per-Xil lub Xilix-Gel).
4. Wzmocnienie strukturalne drewna – w miarę potrzeby z zastosowaniem PU-Holzverfestigung firmy Remmers lub Paraloidu B-72 w toluenie.
5. Wykonanie napraw: sklejenie pęknięć, uzupełnienie ubytków drewnianymi flekami, mniejszych kitem, np. akrylowym Collowood Tikkurila lub epoksydowym Aralidite.
6. Położenie powłoki malarskiej w odcieniach zgodnych z pierwotnymi – podobnie jak w przypadku empory kolor powinien zostać wybrany po odsłonięciu większych partii oraz wykonaniu prób na mniejszym fragmencie. Zaleca się zastosowanie farb renomowanych producentów, np. Tikkurila, Sikkens, Sigma, Remmers lub równoważnych.
7. Wymiana legarów (w miarę potrzeby) oraz położenie nowej podłogi pod ławkami. Zabezpieczenie desek olejem (analogicznie do podłogi na emporze).

8. Wykonanie nowych, stabilnych klęczników.
9. Montaż ławek.

F. ŚCIANY

Na ścianach zaobserwowano wiele warstw malarskich, związanych przede wszystkim z odświeżaniem kościoła. Można jednak wyróżnić dwie historyczne fazy redakcji kolorystycznej wnętrza. Na początku ściany były bielone, a drewniane wyposażenie utrzymane było w szarej gamie kolorystycznej. Później, najprawdopodobniej w latach 30 XX w. pojawiła się dekoracja malarska – ciemnoczerwone pasy podkreślające elementy architektury, zielone ramy w sąsiedztwie narożników oraz najprawdopodobniej niebieski fryz pod sufitem. W podobnych kolorach opracowano wyposażenie. Być może całość uzupełniała dekoracja sufitu, który został zniszczony w wyniku długotrwałego zawilgocenia. Kompozycje na ścianach są słabo czytelne, najlepiej widoczne są zielone ramy w narożnikach. Ciemnoczerwone partie w górnych częściach ścian są rozmyte, nieczytelne. Ewentualna rekonstrukcja kompozycji na ścianach musiałaby się wiązać z odtworzeniem drugiego chronologicznie opracowania barwnego wyposażenia.

Zaleca się przeprowadzenie prac w oparciu o poniższy program z ewentualnymi zmianami, które mogą wynikać z nowych okoliczności, które zostaną ujawnione w trakcie prac:

1. Usunięcie wtórnych łat oraz uzupełnień wykonanych materiałami z dużą zawartością cementu.
2. Usunięcie zdegradowanych tynków w dolnych partiach ścian.
3. Ze względu na relikty dekoracji należy odstąpić od zmywania lub skrobania ścian. W celu zapewnienia przyczepności kolejnych warstw powierzchnię należy zgruntować preparatem krzemianowym (np. Keim Soliprim).
4. Demontaż ściany po lewej (północnej) stronie prezbiterium, odbudowanej z płyty kartonowo-gipsowej na stelażu, wymurowanie ściany w technice tradycyjnej, z cegły ceramicznej i otynkowanie. Oryginalny drewniany gzyms, zachowany na obu ścianach, należy oczyścić z powłok malarskich, wykonać konieczne naprawy oraz pomalować farbą do drewna w odcieniu analogicznym do ścian.
5. Uzupełnienie ubytków tynku z zastosowaniem zapraw na bazie wapna hydraulicznego, np. Kabe Historica W8, Buamit Klima RK 38, Keim NHL Grob lub równoważnej.
6. Położenie na całej powierzchni ścian warstwy naprawczej z zastosowaniem drobnoziarnistej zaprawy wapiennej np. Kabe Kombi Finisz G5, Baunit Klima RK 70 N, Keim

HHL Fine lub równoważnej. Warstwa ma także na celu zabezpieczenie reliktyw dekoracji z drugiej fazy.

7. Położenie powłoki malarskiej z zastosowaniem farby na bazie spoiwa krzemianowego w kolorze naturalnej pobiałej (jasnokremowym). Zaleca się zastosowanie farb renomowanych producentów: Kabe, Keim lub Remmers. Przed malowaniem należy wykonać próby na mniejszym fragmencie ściany.

G. POSADZKA

Planowane prace powinny objąć usunięcie cementowej wylewki oraz zdegradowanych elementów posadzki oryginalnej, przygotowanie podłoża oraz ułożenie cegieł lub płytek ceramicznych o wielkości analogicznej do cegieł jednak o mniejszej grubości. Ze względu na zakres prac konieczne jest wykonanie projektu budowlanego.